

5 (II) 2015

Eesti sõjaajaloo aastaraamat

ESTONIAN YEARBOOK OF MILITARY HISTORY

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

*Great War in Eastern Europe –
Different Experience, Different Memories*

Eesti Sõjamuuseum
Tallinna Ülikooli Kirjastus
Viimsi–Tallinn 2015

Eesti
Sõjamuuseum
KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

Eesti sõjaajaloo aastaraamat 5 (11) 2015

I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused

Estonian Yearbook of Military History 5 (11) 2015

Great War in Eastern Europe – Different Experience, Different Memories

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu eelkäija on Eesti Sõjamuuseumi –

Kindral Laidoneri Muuseumi aastaraamat (ilmus 2001–2007, ISSN 1406-7625)

Kolleegium: dr Karsten Brüggemann, dr Ago Pajur, dr Oula Silvennoinen,

dr Seppo Zetterberg, dr Tõnu Tannberg

Eesti sõjaajaloo aastaraamatu artiklid on eelretsenseeritud

Kaanel: I maailmasõja ajal vangilangenud Austria ohvitser vaguni aknal.

Aleksander Funki (1884–1940) foto (EFA.231.0-58375). Tartust pärit Aleksander Funk

teenis I maailmasõjas keisrinna Aleksandra Fjodorovna Tsarskoje Selo

väli-sanitarrongi nr 143 fotograafina.

Peatoimetaja: Toomas Hiio

Toimetaja: Sandra Niinepuu

Tõlked inglise ja saksa keelest: Sandra Niinepuu ja Toomas Hiio

Resümeede tõlge: Alias Tõlkeagentuur OÜ

Keeletoimetaja: Kristel Ress (Päevakera tekstibüroo)

Autoriõigus: Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum,

Tallinna Ülikooli Kirjastus ja autorid, 2015

ISSN 2228-0669

Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum

Mõisa tee 1

74001 Viimsi, Harjumaa

www.esm.ee

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Narva mnt 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Pakett

Sisukord

Saateks (*Toomas Hiio*) 5

I MAAILMASÕDA IDA-EUROOPAS – TEISTSUGUNE KOGEMUS, TEISTSUGUSED MÄLESTUSED

Igor Kopõtin

Esimese maailmasõja algus Eestis. Võim ja ühiskond..... 11

Beginning of the First World War in Estonia.

Government and Society 42

Tamara Scheer

Austria-Ungari okupatsioonivõim Vene-Poolas

I maailmasõja ajal (1915–1918) 44

Austro-Hungarian Occupation of Russian Poland

(the Kingdom of Poland) during the First World War (1915–1918)..... 74

Christoph Mick

Poola-Ukraina kodusõda Ida-Galiitsias: ajalugu ja mälestamine..... 76

The Polish-Ukrainian Civil War in East Galicia:

History and Remembrance 95

Klāvs Zariņš

Das Land Ober Ost. Saksa okupatsioonipoliitika Kuramaal

I maailmasõja ajal (1915–1917) 96

Das Land Ober Ost. German occupation policies

in the Courland district during World War I (1915–1917) 118

Eberhard Demm

Vabastamine propaganda abil. Juozas Gabrys

ja Leedu iseseisvusliikumine 1911–1918 119

Liberation through propaganda. Juozas Gabrys

and the Lithuanian independence movement 1911–1918..... 139

Mart Kuldkepp

- Pastorisierung* ja propaganda 1915. Plaanid
eesti sõjavangide poliitiliseks mõjutamiseks Saksamaal 141
*Pastorisierung and propaganda in 1915. Plans to politically
influence Estonian prisoners-of-war in Germany*..... 162

Leho Lõhmus

- I maailmasõja teenetemärgid eesti mehe rinnas.
Ordenid ja nende kandmine 164
World War I decorations worn by Estonian men.
Orders and the way they were worn 183

PIKEMAD KÄSITLUSED

Peeter Kaasik

- Rahvuslikud üksused Punaarmee koosseisus ja välisriikide
üksused NSV Liidu territooriumil Teise maailmasõja ajal..... 187
*National military units in the Red Army and the units
of foreign nations formed in the USSR during World War II* 250

ARVUSTUSED

- Mälestusi Eesti rahvusväeosade sünnist ja käekäigust (*Ülle Kraft*) 257
Põhjalik koguteos Rootsi võidust (*Kaarel Vanamõlder*) 264
Kolm raamatut eestlastest Punaarmees (*Art Johanson*) 267
Autorid..... 270

Kolm raamatut eestlastest Punaarmees

Hanno Ojalo, *Velikije Luki lahing. Eesti laskurkorpus võitluses Velikije Luki pärast 1942–1943* (Tallinn: Grenader, 2014), 264 lk; Hanno Ojalo, *Kuramaa 1945. Eesti laskurkorpuse viimane lahing* (Tallinn: Grenader, 2014), 232 lk; Hanno Ojalo, *Punakütid. Eesti punakaartlaste ja punaste küttide sõjatee 1917–1920* (Tallinn: Argo, 2014), 187 lk.

Publitsist Hanno Ojalo on toonud ühe aasta jooksul lugejateni kolm teost, mis keskenduvad eestlaste saatusele Punaarmee ridades. Märkimist väärib Ojalo suur produktiivsus laiale lugejahuvile suunatud ajalookirjanduse vallas.

Punaarmees võidelnud eestlaste teemat on seni käsitletud peamiselt nõukogudeaegses ajalookirjutuses. Pärast iseseisvuse taastamist pole Eestis Punaarmee eesti üksuste ajaloo uurimisele suurt tähelepanu pööranud, ehkki ülevaateartikleid ja raamatupeatükke eestlastest Punaarmees on avaldatud nii eesti kui ka inglise keeles. Peale nõukogude ajale iseloomuliku ideoloogilise varjundi kadumise on sõjaajalooliste uurimuste rõhuasetused muutunud tänapäeval ka üleüldiselt. Seega vajavad nõukogudeaegsed käsitlused kindlasti ajakohastamist.

Et mitte jääda üldsõnaliseks, tahan toonitada, et metodoloogia on tõsiseltvõetava uurimuse alus ja sellele peaks praegusaja ajalookirjutus pöörama suurt tähelepanu. Hanno Ojalo teoste meetodiks on aga kirjeldav narratiiv, mis on pigem referatiivne kokkuvõte varem avaldatust. Uuenuslikku lähenemist nendest populaarteaduslikest raamatutest ei leia.

Raamatute ühisnimetaja on jutustav meetod, kuid teemadelt ja sisult on tegu erinevate teostega. Kolmest käsiteldavast teosest mahukaim on „Velikije Luki lahing. Eesti laskurkorpus võitluses Velikije Luki pärast 1942–1943“. See koosneb kahest peatükist: esimeses on juttu eestlaste satumisest Punaarmeesse ja eesti üksuste moodustamisest ning teises Velikije Luki operatsioonist. Kuigi pealkiri eeldab, et raskuspunkt on Velikije Luki operatsioonil, on lugejale üllatusekski, et pool raamatust käsitleb eesti laskurkorpuse formeerimist, sõjateed ja Velikije Luki operatsiooni

eellugu (kuni lk 141). Lahingukirjeldused ongi eeskätt kirjeldused ja põhinevad peamiselt nendes osalenud meeste isiklikel mälestustel. On iseloomustatud ka üksikuid taktikalisi operatsioone, kuid tegu pole siiski sõjandusliku analüüsiga, vaid sündmusi kirjeldavate jutustustega. Lugeja kohtab vägagi kurioosset üllatust, näiteks leheküljele 144 paigutatud talvisel fotol allkirjaga „Saksa tankid rünnakul“ on pealetungile asunud hoopis moodsad tankid Leopard 2, mida hakati tootma alles 1970. aastate lõpus. Ei saa aga ei üle ega ümber tõsiasjast, et Velikije Luki operatsioon on üks traagilisemaid episoode Eesti sõjaajaloos – nendes lahingutes hukkus või jäi kadunuks rohkem mehi kui Vabadussõjas. Juba ainult seetõttu on Velikije Luki lahing me sõjaajaloo oluline uurimisvaldkond.

Teose „Kuramaa 1945. Eesti laskurkorpuse viimane lahing“ eesmärk on sõnastatud sissejuhatuses järgmiselt: „uuemate andmete valguses lahti kirjutada kogu „Kuramaa kindluse“ fenomen ja sellest ülevaade anda“. Lisaks eesti laskurkorpuse tegevusele seatakse sihiks kajastada teiste eestlastest ja lätlastest moodustatud üksuste tegevust. Raamat koosneb neljast peatükist. Esimeses kahes on kirjeldatud Kuramaa lahingu eellugu ja lahingutegevust ning kahes viimases eesti ja läti üksuste tegevust Saksa poolel, samuti nii sõja kui ka lahingutegevuse tagajärgi. Raamatu läbivaks jooneks on eestlaste saatus laskurkorpuses. Väärtuslikuks saab pidada ülevaadet lätlaste rollist Kuramaa lahingutes, mida on eestikeelses ajalookirjutuses seni vähe käsitletud, kuid kindlasti ka Kuramaa lahingute paigutamist kogu Teise maailmasõja üldisse konteksti.

Tuleb osutada raamatu mõnetisele tasakaalustamatusele. Näiteks on Kuramaa lahingud jagatud kuueks pealahinguks ja neid on vaadeldud viiel leheküljel (79–83) ning Kuramaa varasemat ajalugu kuni 19. sajandini valgustatakse üheteistkümnel leheküljel (16–26), samas on täielikult välja jäänud Kuramaa ajalugu nii Vabadussõja ajal kui ka Läti iseseisvusajal, mis on selle raamatu konteksti arvestades kindlasti tähtsam kui Kuramaa ajalugu enne 19. sajandit. Niisugused möödalkaskmised raamatu terviklikkuses võivad heausket lugejat kindlasti eksitada.

Raamat „Punakütid. Eesti punakaartlaste ja punaste küttide sõjatee 1917–1920“ keskendub eesti punaüksustele Vene kodusõja ja Vabadussõja kontekstis. Teos on jagatud viieks lühikeseks peatükiks, mis annavad

ülevaate Punakaardi tekkest, üksustest ja võitlusest nii Eestis kui ka Venemaa avarustes. Autor loodab täita oma ülevaatega iseseisvuse taastamise järel tekkinud tühimiku.

Historiograafia on olemas Velikije Luki ja Kuramaa raamatus, mis kipärast pole seda aga teoses „Punakütid“. Kasutatud allikate loetelu ja isikunimede register on kõigis kolmes teoses. Hämmastav on viitamise täielik süsteemitus – viited on raamatutesse paigutatud ebahülaselt. Ei ole mõistetav, miks on üleüldse kasutatud joonealust viitamist, sest see tekitab pigem segadust ja jätab amatöörliku mulje. Mitte alati ei ole selge, kas mingi seisukoht on autori või kõigest mõne tema poolt ümber jutustatud raamatu autori oma. Lugeja saab autori järeldustest teada ainult siis, kui autor oma tekstis ise neile osutab.

Hanno Ojalo kurdab mitmel pool arhiivimaterjalide raske kättesaadavuse üle. Sellele saab vastu vaielda. Isegi Eesti arhiivide materjale on ta kasutanud vähe, kuid tänapäeval on täielik juurdepääs võimaldatud ka Saksa arhiividele ja teatud materjale on teinud avalikuks Vene arhiividki. Ojalo teoseid lugedes jääb mulje, et autor pole ligipääsu algallikatele isegi mitte taotlenud, vaid keskendub teadlikult juba ilmunud ajalookirjanduse refereerimisele ja mälestustele.

Illustratsioonidena on peamiselt kasutatud lahinguskeeme ja mitmesugust pildimaterjali. Kindlasti oleks tänapäevaste vahendite ja võimaluste juures tulnud raamatutele tervikuna kasuks paremate kaartide valmistamine, mis aidanuks kaasa teoste terviklikkusele. See viga pole etteheide üksikutele autoritele, Hanno Ojalo nende hulgas; kahjuks on vanade käsitsi joonistatud skeemide kasutamine Eesti sõjaajalookirjanduses ikka veel valdav. Loetletud viga oleks paljuski aidanud vältida käsikirjade põhjalik toimetamine enne trükkimist; jääb mulje, et teosed on valminud kiirustades ja see on jättnud tulemusele oma pitseri.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Hanno Ojalo käsitlused pakuvad kindlasti huvi laiale lugejaskonnale, ehkki ajalooteaduslikus plaanis on tegu n-ö üle kirjutatud vanaga. Kas see on teene Eesti sõjaajaloo valgete laikude täitmisel või pigem aegunud käsitluste põlistamine, seda peab asjatundlik lugeja ise otsustama.

Art Johanson